

wetenschap ook leefde in de samenleving. Door de aandacht te vestigen op het feit dat de term relativiteitstheorie gebruikt werd in maatschappelijke en filosofische discussies, laat Klomp zien dat de invloed van de natuurwetenschap een veel breder terrein bestreek dan op het eerste gezicht het geval lijkt te zijn.

Barbara Allart

J. van Haver, *Voor u, beminde gelovigen. Het rijke roomse leven in Vlaanderen 1920-1950* (Tielt: Lannoo, 1995, 315 blz., f74,50, ISBN 90 209 2741 8).

In dit boek laat Jozef van Haver, emeritus hoogleraar aan de Katholieke universiteit Leuven en het Universitair centrum Antwerpen, het katholieke leven in Vlaanderen nog eenmaal in volle glorie herleven, daarbij volop puttend uit zijn geheugen en familiegeschiedenis. Karakteristiek voor dit boek is dan ook het quasi-verzoek aan de lezer. 'Mag ik u nogmaals een persoonlijke herinnering meedelen'? Het betreft hier in zekere zin een vorm van collectieve autobiografie: de lotgevallen van de auteur (Wieze 1926) zijn — tot op zekere hoogte — exemplarisch voor de ervaringen van zijn generatiegenoten. Het Vlaamse rijke roomse leven was, evenals de Nederlandse pendant, welbeschouwd immers een sterk normatieve eenheidscultuur met een instrumentele kuddegeest die werd belichaamd door massaal kerkbezoek en het gehoorzaam bijwonen van openbare manifestaties van een 'strak en dominant instituut dat met heel zijn gezag woog op een strenge moraal'.

Van Haver heeft, zoals hij zelf in de verantwoording stelt, de coherente katholieke levensstijl tussen 1920 en 1950 zo objectief mogelijk willen beschrijven, 'zonder de gegevens te interpreteren'. Nu is dit natuurlijk een bij voorbaat tot mislukken gedoemd voornemen, maar de schrijver bedoelt hiermee dat hij zijn boek niet heeft geschreven als een afrekening met een verguisd verleden of als een lofzang op een triomfalistische periode. Noch frustraties, noch heimwee waren voor hem een drijfveer. De reden voor dit boek was om een opmerkelijke cultuurtoestand, die thans alleen nog als historisch gegeven bestaat, te reconstrueren aangezien er intussen een generatie is opgegroeid voor wie dit rijke roomse leven een onbekende wereld is geworden.

De volkskundige achtergrond van de auteur blijkt uit zijn perspectief: uitgangspunt is telkens het standpunt van de gewone gelovige en Van Haver heeft veel oog voor detail en voor de belevingsaspecten van het lekenleven. Uitgaande van het katholieke gezin en het dagelijkse parochieleven, trekt hij in de compositie van het boek steeds grotere cirkels. Het 'oude geloof' met de Latijnse hoogmis, de vespers en het lof, alsmede de kerkelijke feesten doorheen het jaar vormde een nagenoeg onwrikbaar baken dat via allerlei media zoals catechismus en volksmissie bij de parochianen werd ingeprint. De auteur bespreekt voorts de sacramenten (doopsel, eucharistie, vormsel, huwelijk, biecht, oliesel) als geloofsdaad en gewoonteritueel. De geestelijke levensstaat krijgt speciale aandacht evenals de religieuze volkscultuur met uitingen als gebeden, verhalen, liederen, devotionalia, bedevaarten en vereringen. Vervolgens besteedt de auteur aandacht aan het onderwijs, waarbij met name ook het toekomstperspectief voor studerende meisjes aan bod komt. Het rijke roomse leven, een term die afkomstig is van een rubriek uit het destijds bijzonder populaire Nederlandse familieblad *De Katholieke Illustratie*, is ondenkbaar zonder massabewegingen (de Katholieke Actie, de Eucharistische Kruistocht, de Heilig-Hartbonden) en triomfalistische bijeenkomsten zoals het Zesde congres van Mechelen (1936) waarbij onderde leus 'Aardbeving in Europa' een pessimistisch toekomstscenario werd geschetst.

In de visie van toenmalige kerkleiders lagen er dan ook vele gevaren op de loer om het vrome

Vlaamse kerkvolk te verleiden: verderfelijke ideologieën, met name het goddeloze communisme, maar ook de verleidingen van de moderne wereld in de vorm van lectuur, toneel, film en radio. In feite was het katholicisme van het interbellum een overspannen reactie van een religieus machtsinstituut op de ontwikkelingen in de profane wereld. Dit triomfale manifesteren behelst een fundamentele antimoderniteit, die de auteur evenwel slechts zeer voorzichtig (en dan nog vragenderwijs, 295) aanduidt. De discussie rondom de verzuilingstheorieën laat Van Haver onaangeroerd: hij geeft een interessant, maar louter descriptief beeld van de Vlaamse katholieke zuil. Hoe meer je in het boek al lezende vordert, hoe sterker zich het gemis aan een standpuntbepaling van de auteur doet gevoelen. En daar waar wel gegevens worden geïnterpreteerd, zoals de cijfers met betrekking tot secularisatie en ontkerkelijking, volstaat de schrijver met het weergeven van de conclusies dienaangaande van Jan Art (285-286).

De vele citaten waarmee de auteur zijn boek heeft doorspekt — bijna elke pagina telt wel een of meer aangehaalde passages — roepen de atmosfeer van de tijd op, maar geven het boek ook iets vrijblijvends wanneer ze niet gevolgd worden door kritische analyses. Doordat bijvoorbeeld gemakkelijk in algemene termen van 'volk' wordt gesproken is het onmogelijk om je te identificeren met concrete personen: hoe beleefden individuele vrouwen bijvoorbeeld deze katholieke wereld? Voorts is er weinig aandacht voor sociale en culturele verschillen onder het 'kerkvolk'. De strategieën van gelovigen om binnen dit systeem gestalte te geven aan eigen levensdoelen beperken zich voornamelijk tot anekdotische verhalen waarbij met behulp van humor tegenkanting en onbegrip van klerikale zijde werd geriposteerd. De auteur merkt mijns inziens wat al te gemakkelijk op dat de volgzzaamheid van de gelovigen 'blijkbaar als een product van twee eeuwen, geen enkel probleem' vormde, 'zelfs al impliceerde ze de volkomen ondergeschikte rol van de leek in de kerk'. De regels en het klerikale gezag werden aanvaard en in het openbaar nooit bestreden. 'Integendeel, ze leken houvast en zekerheid te geven' (293). Dit zal voor bepaalde groepen zeker gegolden hebben, anderzijds waren er toch vast meer gedifferentieerde posities ten aanzien van deze rooms-katholieke eenheidscultuur. Hier wreekt zich wellicht het gegeven dat de auteur in feite een tamelijk hermetisch en klerikalocentrisch gebruik van de bronnen heeft gemaakt: ik zou wel eens een stedelijk tegengeluid van een textielarbeider uit de Gentse beluiken hebben willen vernemen, of van een liberale notaris van het Antwerpse platteland. Voor een volkskundige had het voor de hand gelegen om juist precieze mondelinge getuigenissen te geven van de dilemma's in het dagelijks leven van 'de kleine man' tussen strenge moraal en harde praktijk. Dat zou een enorme verrijking van het boek betekend hebben: het algemene dominante beeld zou zo geconfronteerd kunnen worden met de concrete levensverhalen van gelovigen van uiteenlopende sociaal-culturele groepen.

Dat het uitstekend verzorgde en van vele toepasselijke illustraties voorziene boek uiteindelijk impliciet meer interpretatie bevat dan de auteur heeft bedoeld zal duidelijk zijn: hier is iemand aan het woord die in dit systeem is opgegroeid, erdoor is gevormd, en in retrospectief deze cultuurtoestand kritisch-positief weergeeft door in zijn tekst via citaten vele anderen aan het woord te laten. Als zodanig is het een bijzonder waardevol boek. Wat de betekenis van dit roomse leven is geweest in een lange-termijnperspectief, en hoe de machtsnetwerken in kerk en wereld functioneerden — vragen die historici bezighouden — blijft evenwel impliciet en onduidelijk. Voor Van Haver is de belangrijkste conclusie van zijn terugblik (293) dat godsdienst 'voor velen het fundament' blijkt te zijn geweest 'dat zin en diepere betekenis aan hun dagelijks leven heeft gegeven'.

J. C. H. Blom, *Burgerlijk en beheerst. Over Nederland in de twintigste eeuw* (Amsterdam: Balans, 1996, 272 blz., f45,-, ISBN 90 5018 343 3).

Zeven jaar na zijn eerste bundel *Crisis, bezetting en herstel* met tien studies over Nederland tussen 1930 en 1950 heeft Blom negen nieuwe opstellen bij elkaar gezet. Zij bestrijken een veel ruimere periode en thematiek en zijn tussen 1986 en 1995 eerder gepubliceerd. De bundel getuigt van een gestage productiviteit, die alleen al bewondering afdwingt als men beseft dat een aan een universiteit verbonden wetenschapper, wat Blom op het moment van verschijnen van de bundel nog net was, in toenemende mate door allerlei beslommingen van het eigenlijke werk wordt afgehouden. Bewondering dient zich echter in de eerste plaats te richten op de kwaliteit en vanuit dit gezichtspunt bezien heeft Blom er zonder meer recht op. Ook daar waar hij het heel bescheiden heeft over een essay in de letterlijke betekenis van het woord, 'een probeersel dus' (225), is er mijns inziens sprake van een geslaagde onderneming. Zonder uitzondering handelen de opstellen over relevante thema's uit de recente Nederlandse geschiedenis, waarbij Blom zich meestal presenteert als de commentator die wil uitleggen en verklaren. Hij doet dat op basis van een grondige kennis van de literatuur en de bronnen en met een scherpe blik voor het essentiële. De opstellen zijn geschreven in een taal zonder opsmuk, zodat zich ongetwijfeld ook een publiek buiten de wetenschap zal laten aanspreken.

De ondertitel van de bundel geeft al aan dat de onderwerpen nogal gevarieerd zijn. Het eerste en tevens langste opstel gaat over het vrijzinnig protestantisme als (afnemende) inspiratiebron voor de VPRO vanaf de oprichting in 1926 tot 1968, toen de bron bleek te zijn opgedroogd en deze radio-omroep zich nogal radicaal losmaakte van zijn oorsprong. Hierna behandelt Blom de claim van de nationaal-gereformeerde richting op het karakter van de Nederlandse samenleving. Uiteraard ontbreekt de bezettingstijd niet. Blom heeft over deze periode liefst vier opstellen opgenomen: over de Algemene Rekenkamer, de gijzelaars van Sint Michielsgestel en Haaren, de herdenkingscultuur na 1945 met de lotgevallen rond het nationaal monument op de Dam als accent en ten slotte over de geschiedschrijving van L. de Jong. Na een faire analyse van Ger Harmsens studies over de arbeidersbeweging, waarbij erkenning van verdiensten en kritiek goed in balans blijven, volgt een heldere beschouwing van de positieve waardering van de samenleving voor de krijgsmacht in de jaren vijftig, die op zich niet past in de traditie, maar waarvoor de verklaringen voor de hand liggen: de na 1945 gewijzigde positie van Nederland in de wereld en de welhaast vanzelfsprekende bevattelijkheid voor het anti-communisme van de Koude Oorlog. In het laatste opstel worden de veranderende opvattingen over de vrouw sinds de jaren dertig beschreven.

Dit korte overzicht geeft aan dat Blom zich op uiteenlopende terreinen durft te bewegen. Nogmaals: hij doet dat erudiet, want met grote kennis van zaken. Wel rijst de vraag, waarom hij het nodig heeft gevonden om deze opstellen nog eens uit te geven. Die vraag dringt zich op omdat ze allemaal van vrij recente datum zijn en bepaald niet moeilijk zijn op te sporen. Het kan evenwel zin hebben om wat verspreid ligt desondanks te bundelen, als men als auteur van detailstudies de overtuiging heeft de visie van waaruit wordt geschreven, aldus te kunnen aanscherpen; de afzonderlijke stukken krijgen dan vanzelf een meerwaarde. In het korte woord vooraf lijkt Blom te suggereren door zo'n overtuiging te zijn gedreven. Daar noemt hij de opstellen negen variaties op het thema 'Nederland als een burgerlijke samenleving, waarvan beheersing (bij voorkeur zelfbeheersing) zo'n belangrijk thema is' (7). De titel van de bundel versterkt die suggestie.

Hier wringt voor mij de schoen. Mij is bijvoorbeeld niet duidelijk geworden wat de op zich knap uitgevoerde reconstructie van het beleid van de Duitsers ten aanzien van de gijzelaars nu precies zegt over het burgerlijk gehalte van de Nederlandse samenleving. Bedoelt Blom echt